

Motströms

Redan med *Lågt i tak* men ännu tydligare med temat i *Klyftan* befäster Anna, både inför den läsande allmänheten och det litterära etablissemanget, sin position som en skildrare av arbetarklassen, som en författare med ett vänsterperspektiv. Hon är nu närmare 40 år och bakom sig har hon ett antal utkämpade inre, själsliga konflikter. Kanske när hon, i och med att hon landar i "sitt" tema, en ny nivå av personlig mognad, kanske förmår hon bättre hantera rädslan för misslyckanden och den känsla av utanförskap som hon kommer att dras med hela sitt liv? Att hon skriver och ger ut en bok som *Klyftan* visar än en gång på hennes vilja att utmana sin egen osäkerhet och sin position som den fula ankungen bland parnassens svanar. Anna är på väg att utvecklas till en personlighet som så småningom av omgivningen ska komma att betraktas som både stark och omutlig.

Men i sin författarroll står hon ständigt på ena sidan av en klyfta som är djupare än många andra – klyftan mellan henne själv och modernisterna. Modernismen hade, under de årtionden Anna skrev skönlitterärt, ett starkt grepp om den finlandssvenska litteraturen.

Anna i hemmet i Sockenbacka på 1950-talet, med taxen Jensen.

”Jag var fullkomligt medveten om klyftan mellan mej och modernisterna och att de krävde ett alldeles oerhört speciellt språk och att man skulle ägna formen en uppmärksamhet som jag aldrig kunde leva upp till, jag hade inte dendär språkfantasin som krävdes. Men jag började ställa ett annat ideal för mej, att språket skulle täcka innehållet, alltså att innehållet kommer fram exakt i det språk som talas, utan vidlyftigheter. Mitt språk blir på ett visst sätt renare och enklare, adjektivfattigare.¹³³”

Någon modernist blir hon förvisso aldrig, men hennes språk förändras i och med *Klyftan*. ”Bondestams stilistiska utveckling har fört henne fram till det enkla” skriver Tove Kangas i en pro gradu vid Helsingfors universitet¹³⁴ 1964.

Denna stilistiska utveckling kräver ett nytt arbetssätt. Från att tidigare ha skrivit ”alltihop i ett kör” och sedan gjort ett par-tre omskrivningar av hela materialet börjar Anna i och med *Klyftan* att skärskåda varje skriven sida om och om igen. Inte förrän hon är nöjd fortsätter hon med följande sida. Detta nya sätt att arbeta tar mycket längre tid.

”Och det som drev mej till detta var ju inte att jag skulle göra det modernistiskt med ett förfärligt avancerat språk, utan just att jag hade det där för mej att stilen skulle täcka innehållet eller innehållet täcka stilen, hur man vill ha det. Det gamla klassiska idealet att den bästa stilen är den som inte syns. Som framhåller på ett exakt sätt det man vill ha fram, utan att det blivit något utbroderat.”

Inga-Britt Wik kallar stilidealet ett ärlighetskrav gentemot det episka stoffet. Och för Anna är innehållet i texten ständigt det viktiga – inte formen. Så kan hon också ironisera över modernistikoner:

”Den modernistiska prosan kan vara oerhört vacker. En gång slog jag upp en sida i boken *Modern finlandssvensk prosa* alldeles av en händelse och tänkte: Vem skriver så här vacker prosa? Det var Rabbe (Enckell). Man märkte språket, men vad det handlade om spelade inte så stor roll.”

Ironi kan vara ett sätt att försöka skapa distans, men känslan av ensamhet i sin författaridentitet tycks Anna inte kunna släppa. Också i författareföreningen, till och med som dess sekreterare, har hon ständigt känt sig stå vid sidan om. Hon tycker till och med att kollegerna betraktade henne som en ”andra klassens författare”.

¹³³ i intervju gjord av Inga-Britt Wik 1976

¹³⁴ Kangas, Tove: Studier över språk och stil i Anna Bondestams romaner. Pro gradu avhandling i nordisk filologi för prof. Lars Huldén. HU 1964.

”Jag har alltid upplevt mej som ensam. Jag var ju så annorlunda, skrev så annorlunda. Jag hade ju en alldeles annan motivation än alla andra. Och jag vet att alla tyckte att det var alldeles onyttigt, epik, det var ju så gammaldags, ingenting att syssla med mera.”¹³⁵

Gemenskapen fanns, enligt Anna, i kottlerierna av modernistiska författare. Dit hörde hon inte. Hon kände inte konstnärligt släktskap med författarkollegerna i 40-talets Helsingfors. Samtida kvinnliga författare, som Eva Wichman och Mirjam Tuominen föreföll henne främmande. Det mentala avståndet syntes tydligt då Anna i *Arbetarbladet* recenserade Mirjam Tuominens novellsamling *Visshet* (1942). Ghita Barck skriver i sin biografi över Mirjam Tuominen att Anna Bondestam reagerade förbehållsamt mot bokens ”överklighet” och stilistiska otymplighet. ”Med sin rationalistiska, förnuftsintade livsinställning hade Anna Bondestam inte mycket till övers för det metafysiska eller översinnliga i boken”.¹³⁶ Att vänsterförfattaren Eva Wichman valde Finlands kommunistiska parti¹³⁷ framom den moderatare socialdemokrati som var Annas hemvist gjorde en vänskap nästintill omöjlig, i den politiskt hårda atmosfär som rådde under 1940- och 1950-talen.

Solveig von Schoultz är den enda som egentligen tilltalar henne litterärt. Med Solveig umgicks Anna också privat.

”Hos von Schoultz finns just det som jag inte hittar hos till exempel Edith Södergran, för mej är Södergran en så främmande människa. Men hos Solveig finns så förfärligt mycket som jag känner igen. Det som attraherar mig, hennes sätt att skildra saker och ting, hennes ämnen, sättet som hon tar upp saker och ting. Hennes värme framför allt. Och det som kommer väldigt bra fram i hennes lyrik är hennes oerhörda intuition, jag tycker att den är nästan fenomenal. Det kommer ju ännu bättre fram i hennes novellistik. Hennes ämnessfär – det måste finnas något slags kontaktytor mellan en själv och den man läser. Det finns det inte mellan mej och Edith Södergran. Men det finns ju hemskt mycket mer igen hos Diktonius, där har vi ju hela det sociala perspektivet, Diktonius och jag.”

Aili Nordgren, som med sin realism och sitt vänsterperspektiv kunde ha varit en tänkbar självsfrände, verkar Anna heller inte ha haft kontakt med – här spelar antagligen också den politiska

135. i intervju gjord av Inga-Britt Wik 1980

136. Barck Ghita: Boken om Mirjam. Söderströms 1983

137. Von Bonsdorff Monica: Eva Wichman och politiken. FBF 1983

fraktioneringen en roll: Nordgren var uttalat kommunistisk, folkdemokrat, medan Anna stadigt höll sig inom den socialdemokratiska falangen. Däremot är hon bekant med Aili Nordgrens mer berömda syster, Sally Salminen, som på 40-talet var gift Dührkop i Köpenhamn. De två brevväxlade och åtminstone en gång besökte Anna Sally i Köpenhamn, i maj 1947. Där var hon med om en av sitt livs dittills största teaterupplevelser, berättar hon i ett brev till maken: ”Och igår kväll upplevde jag ett av mitt livs stora ögonblick, också på Det Konglige, Gershwins *Porgy and Bess*, niggeroperan du vet. Det finns intet den kan jämföras med, utom möjligen *Tiggaroperan*, men jag vet inte vilken jag skulle ge priset. [...] Nu först vet jag vad regi är.”

Den känsla av icke-tillhörighet som Anna upplevde under 40- och 50-talen kan tolkas som både klass- och könsrelaterad. I en antologi om kvinnliga proletärförfattare i Sverige, *Vardagsslit och drömmars språk*¹³⁸, behandlas problematiken:

”De har tagit ett steg bort från sin klass, men oftast utan att ha fått ordentligt fotfäste i den litterära världen. Banden dit förblir sköra. Kanske är det därför proletärförfattarinnorna sällan tematiserar den konflikt som är ett viktigt tema hos de främsta manliga arbetarförfattarna: konflikten mellan ursprungsmiljö och författartillvaro.”

Den lätt sarkastiska syn och det tydliga avstånd som Anna, åtminstone i ett efterhandsperspektiv, utvecklar i förhållande till en del ”väsensfrämmande” författarkolleger klingar i samma tonart som Moa Martinsons erfarenheter på andra sidan Bottenviken. Så här skriver Ebba Witt-Brattström, i ovannämnda verk, om Martinsons 30- och 40-tal:

”Moa kände sig aldrig riktigt hemma i författarkottlerierna i Stockholm. Hon upplevde sig nonchalerad och sedd över axeln av de unga män som träffades för att sola sig i glansen av varandra. Hon försvarade sig genom att i sin tur se ner på dem: Jag vill ha med enkelt vettigt folk att göra och inte med denna sliskiga hjord av fjanter som skriver och skriver och är så estetiska att jag får magplågor.”

Fullt så drastiskt uttrycker sig ju Anna inte, åtminstone inte i bevarade texter och uttalanden, men andemeningen har de två författarna utan vidare gemensam.

138. Adolffson Eva, Forselius Tilda Maria, Lundgren Kristina, Melberg Enel, Witt-Brattström Ebba: ”Vardagsslit och drömmars språk – Svenska proletärförfattarinnor från Maria Sandel till Mary Andersson”. Hammarström & Åberg bokförlag 1981

Fint eller folkligt?

Lägst i rang på författarskalan stod icke-modernisten Anna i 40-talets Svenskfinland ändå inte – långt ifrån. En central fråga i de litterära kretsarna under 1940-talet var debatten om ”folksmak” kontra ”finsmak”. Där ställde sig Anna på etablissemangets sida.

Musikprofessorn vid Åbo Akademi, Otto Andersson, hade 1939 grundat bokförlaget Bro¹³⁹ i syfte att öka spridningen av folklivsskildringar och allmogelitteratur. De böcker som gavs ut kom att fungera som en katalysator för debatten om ”fint” kontra ”folkligt” i den finlandssvenska litteraturen. Debatten var tidvis hätsk – samtidigt som Bros folkliga romaner sålde i stora upplagor och betydligt ökade intresset för läsning på landsbygden. Förlagets blomstringstid inföll under krigsåren, då all slags litteratur efterfrågades stort och sålde bra; det fanns helt enkelt inte så mycket varor att köpa, samtidigt som det krigshärjade folket behövde förströelse och underhållning. Ransoneringen av papper drabbade dessutom tidskrifterna hårdare än böckerna.

Debatten om allmogeromanerna kom att avskilja två grupperingar: huvudstadens litteraturkritiker kontra kritikerna i ”provinserna”. Helsingforsrecensenterna ansåg att Broromanerna försämrade den litterära smaken. Folksmakens försvarare ansåg däremot att en förändring på den litterära scenen var nödvändig, för att öka finlandssvenskarnas intresse för litteratur. Den finlandssvenska landsbygdsbefolkningens litteraturintresse ansågs vara betydligt svagare än de finskspråkigas. Och detta beror, enligt förlagsägaren Otto Andersson, på att den existerande finlandssvenska litteraturen till sitt innehåll och framställningssätt var ”ytterst främmande för landsortsbefolkningens jordnära livsstil”. Så här säger Andersson i en tidsningsintervju 1946:

”Man kan knappast fordra, att majoriteten av dessa människor skulle förstå sig på de modernistiska finesserna i Gunnar Björlings lyrik eller livsåskådningsfrågorna i Tito Collianders prosa. Detta leder till att en kulturell elit utkristalliseras, d.v.s. en författarklick, som knappast har något större intresse av att tillfredsställa smaken hos den stora allmänheten.”

139. Erica Wikström-Holländer: Förlaget Bro och folksmaken. Åbo Akademi Litteraturvetenskapliga institutionen. Meddelanden nr 8. Åbo Akademi kopieringscentral 1984.

Andersson ansåg att ”några finlandssvenska motsvarigheter till Sveriges proletärförfattare fanns inte och inte heller till den finska allmogelitteraturen. Landsbygdsbefolkningen i det svenska Finland var alltså utan litteratur, med vilken den kunde identifiera sig.”

Denna debatt försiggår alltså på 40-talet, före Anna Bondestam har gett ut sina två stora episka arbetarskildringar *Vägen till staden* (1957) och *Stadens bröd* (1960). Hon har visserligen skrivit *Lågt i tak*, en skildring av ”folket” som klart vunnit (huvudstads)kritikernas gillande. *Klyftan* placerar sig i en helt annan kategori. Men folklig eller inte, är Anna Bondestams produktion bara en droppe i havet i jämförelse med den rika utgivning som förlaget Bro och andra motsvarande förlag spottade ur tryckpressarna.

Anna, själv både författare och litteraturkritiker i huvudstaden, ger sig in i debatten. Och utmärker sig. Förlaget Bros första allmogeroman, Elin Bruses *Hård mark blommar* (1942) ger ännu inte anledning till den litterära debatt som komma skall; tvärtom tas den positivt emot, även av huvudstadskritikerna. Utom av en: Signaturen ”B” i *Arbetarbladet* som slår fast att detta inte är en god roman. Anna Bondestam använde flera signaturer, mest A.B, men troligen är det hon som döljer sig bakom ”B”:s missnöje med avsaknaden av ett skarpare socialt perspektiv, främst den totala avsaknaden av sociala konflikter mellan bönder och torpare, i Bruses debutroman. Romanen blev en succé och trycktes i över 6 000 exemplar.

Är det med en känsla av att ”folksmaksförfattarna” ger sig in på hennes eget potentiella ämnesområde, utan att ställa så hårda kvalitativa krav på sig som hon själv gör, som Anna så hårt går ut mot allmogeromanerna?

Under rubriken ”Om folkböcker och litet till” recenserar hon, under signaturen A.B.¹⁴⁰ en annan av förlaget Bros verkliga storsäljare, Signelia Häggbloms *Där föddes en flicka* (1943). Så här skriver hon:

”Det bjuder en förstås av flere orsaker emot att vara alltför sträng mot dessa folkliga författare, som säkerligen har haft många svårigheter att övervinna förrän de har fått form på sin inspiration och lyckats klä den i ord. Men å andra sidan kan man inte värja sig mot besvikelsen, som med våld vill inställa sig för var gång man åter får en sådan ”folkbok” i handen.”

Budskapet i recensionen är att det inte räcker med god vilja och ett allvarligt syfte för att skriva en bok. Att en självlärd man eller

140. i *Arbetarbladet*

kvinnor på landsbygden skriver ner en berättelse är inte tillräckligt för att detta ska göras till en "litterär händelse". De svenska proletärförfattarna, liksom de finska, visar med all tydlighet att en man eller kvinna ur "folkets djupa led" minsann också kan prestera inte bara bra böcker i största allmänhet utan till och med berikande och ny-skapande litteratur.

Signelia Häggbloms roman är, enligt Anna, uppenbart inspirerad av Sally Salminens storverk men har ingenting av Katrinas episka kraft och bredd. Människoskildringen är av den gamla troskyldiga sorten, som nog verkar lite provande på en modern läsare.

Domen är alltså hård. Men den får inte stå oemotsagd, Otto Andersson går ut och försvarar sin författare i en lång insändare i *Arbetarbladet*:¹⁴¹

"Det går inte an att huru som helst vraka en viss gren av den finlandssvenska litteraturen, därtill är den alltför viktig. Tidningar, talare, folkbildare och proletärsribenter efterlyser litterär verksamhet om och bland den finlandssvenska allmogen. Man borde då också vara skyldig att behandla dessa litterära alster, när de framträder, med en smula allvar och inte avfärda dem med överlägsna slagord och fraser. [...] Kritiken fyller inte sin uppgift enbart genom att riva ner."

Anna går i ett svarsmål, som hon inleder "Ehuru totalt förkrossad av ovanstående..." Därefter utvecklar hon sin syn på den finlandssvenska romanen. Otto Andersson har frågat om inte en bok kan vara en människoskildring, en själsskildring? Det är väl främst det en roman ska vara, svarar Anna – men det är också här det klickar mest, inte bara i de s.k. folkböckerna utan i hela den finlandssvenska romanlitteraturen, säger hon och konstaterar inom parentes: också i de romaner märket A.B. själv har gett ut, tyvärr. Hela den finlandssvenska romanlitteraturen är, enligt Anna, hopplöst föråldrad, men "okritiskt självbelättna som vi är tycks vi inte märka det, men var lugn för att andra märker det". Hon citerar en svensk kritiker som skrivit om finlandssvenskarna som ypperliga lyriker, essayister och novellister – men romaner skriver våra vänner där över fortfarande som för sextio eller sjuttio år sedan". På slutet snärtar hon en extra piskrapp mot Andersson som enligt henne verkar vara "alltför stabilt förankrad i en litterär åskådning, som härstammar från förra seklet".

141. 17.II 1943

Nådig är hon inte, litteraturrecensent Anna Bondestam. Om hon är hård i sin syn på sig själv är hon uppenbarligen lika hård i sin syn på andra.

I en veckotidningsintervju för svenska *Idun*¹⁴², tidigare citerad för sin beskrivning av Annas och Hennings hem, för hon ett resone-mang kring det faktum, att den finlandssvenska allmogen och arbetarbefolkningen inte har varit i stånd att frambringa några egna författare av rang – och dessutom fortfarande visar en egendomlig kulturlikgiltighet.

"Jag har grubblat mycket över det här fenomenet. Jag tror att förklaringen ligger i den andliga isolering finlandssvensk underklass och allmoge i alla fall lever i. Vi har ingen stimulerande miljö, begåvningarna nås inte i tid av livgivande impulser, de vaknar sent eller aldrig till medvetande".

142. Nr 49, 9.12 1948